

Рк Ш44(4укр)
М59

І. МИКИТЕНКО

БРАТИ

Ціна 12 коп.

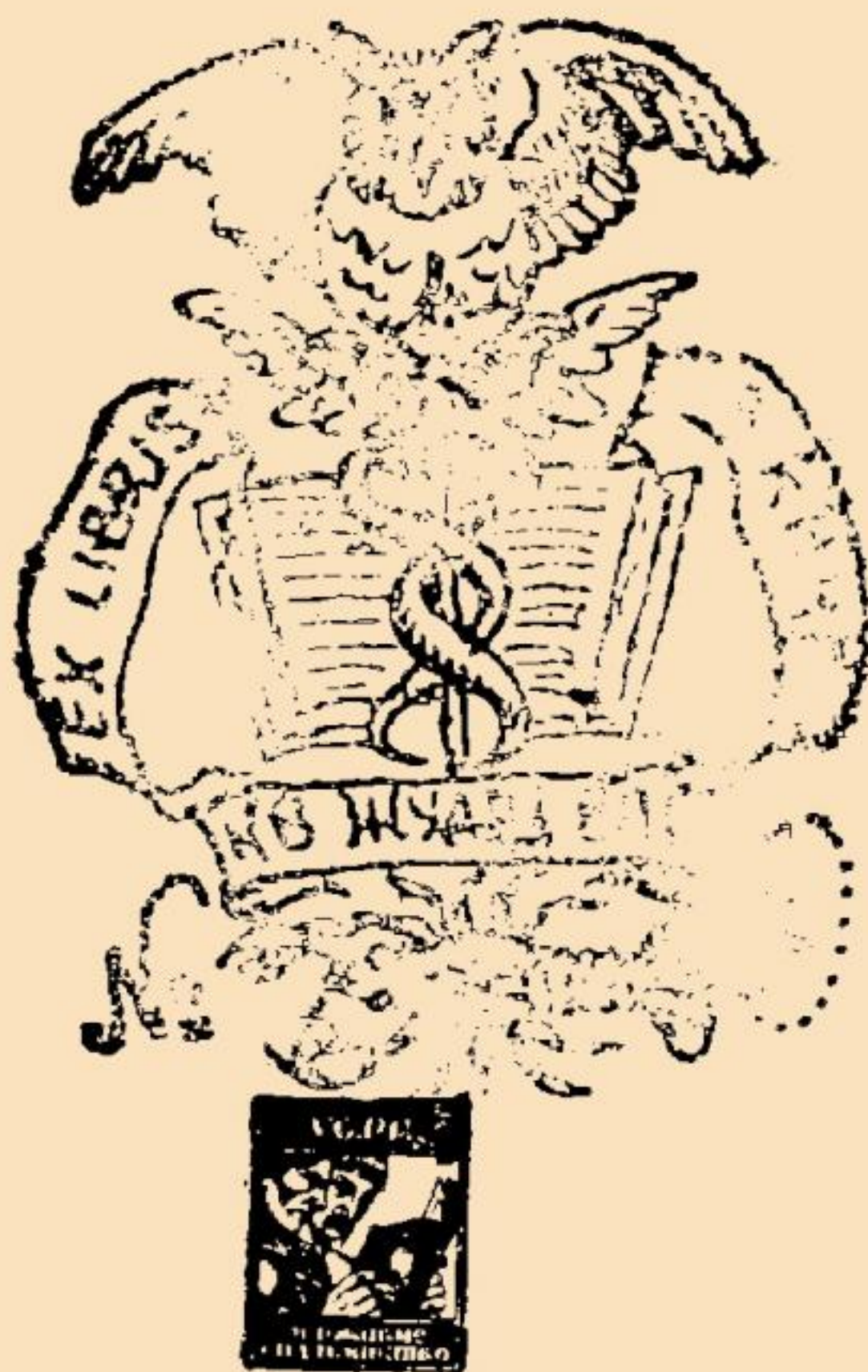
2905.03

Great!

БІБЛІОТЕКА МАЛОПИСЬМЕННОГО

І. МИКИТЕНКО

БРАТИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ ☆ 1930 ☆ КИЇВ

Помираючи, старий Сахно казав до своїх синів:

— - Сутуж тепер і на землю і на гроші. Сутуж, діти. Оце, що маю, візьміть та приробляйте. Зачепилась земля за панів, доки висмикнеш клаттик, хоч на долоню, то й жили з себе вирвеш... Та, живучи вкупі, якось прохарчуєтесь. У ремесство не лізьте, бо що ремісник, що робітник—легкий народ. Сьогодні був, а завтра загув, і попелу не лишилось. Ну їх, не дивіться на тих, що йдуть на хвабрики та на цукроварні. Ідуть на легкий хліб, та там і здихають. А

на хазяйстві, хоч і тяжко-гірко, та все ж таки є надія в бозі, коли товар на возі. Нагорювався і я за свій вік і вам велить бог. Не цурайтесь землі, хоч яка вона мала та нещедра.

Три сини стояли перед батьком, як три дуби, та уважно слухали його слова.

Три сини—на рік один за одного старший: Прохорові — вісімнадцять, Семенові дев'ятнадцять, а Никонорові—двадцять. Уже й вус йому чорний звисає на губу,—так і в батька було колись.

Стояли, думали кожний про своє.

Никонор тоді перехристив себе тричі й проказав над батьковою постіллю:

— Як наші батьки жили, вічна їм пам'ять, так і ми будемо жити. Дав їм бог розуму, то й нам дасть. А земля, хоч і мала, та гляди її,

то й вона тебе не забуде. Ми хоч бідні, та чесних батьків. Помирайте, тату, спокійно, як вам бог дає, а я все те зроблю по вашому закону і братів доведу до пуття. Помирайте спокійно.

Так і помер Сахно. А як помер, залишились сини, пішли своїм трибом, то й слова ті давно пішли в непам'ять.

Багато рук у сім'ї, а тут ще рженився Никонор. Став за батька правити, а воно тільки лайка та гріх. На роботу всі гарячі, вхоплять — згорить під руками: три клапті землі тієї по грудочці переберуть, кожну бур'янину вирвуть; на пір'я переб'ють ниву, а прийшла осінь, прийшла зима, — важ по зернині, олії не купи. Як піст, то вже й позичай хліба, та ще й на одробіток.

Усе думав Никонор:

„Нехай. Не ми послідні,—б'ються люди тай на хазяїнів вибиваються. Може, і ми не гірші, приробимо“.

Не раз говорив йому Семен:

— Пропадем, як мухи восени. Десять тисяч землі в самого Варуна, а нам на село на п'ятсот дворів у половину менш приходитьсь. Як же ти виб'єшся?

Випивати почав.

А Прохор, найменший брат, побув із рік при купі й почав до економії найматися. Що заробить—на гурт і віддасть. А воно тоне, як крапля в морі.

Потім ще й Семен оженився. Недав Прохор ділитися—живи при купі, бо чим його ділитись? Аби землю кришити?

Так і жили. Никонор чорнів, обростав волоссям та все на хазяїнів поглядав. Семен випивав, а Прохор почав бунтуватися. Проробив

строк у пана і одягтись не вистарчить. Яке ж це життя? Та отак цілий вік? І світу не побачити? Коли ж воно покращає?

Вигнався він—парубок на славу. Очі сміливі, чуб буйний та чорний, як ніч, а сила в руках страшенна. Вдарить кулаком по столі — хата задвигтить. Та тільки невеселий, все думає, а то ще й книжку якусь дістав та все ховається. Зовсім одвернув від себе Никонорове серце.

— Шануйся мені, — казав Никонор.

А він тільки гляне на нього, наче вріже бровами. Шануюсь, мовляв.

Чудний якийсь він став. Ішли якимось з роботи; випав дощ, у полі було росяно, а на дорозі калюжі. Став він під хрестом — закурює. Пальці поклякли, ніяк цигарки не

скрутить. А тут автомобіль панський як налетить, як гаркне та багнюкою з-під коліс---чисто геть і обдав його: і руки, і лице, навіть очі заліпив. І полетів далі, аж дим позад нього синіє. Никонор, на що вже не любить сміху, а й він скривив губу---всміхнувся собі під вуса. Що ж ти, мовляв, роззява, не став ік строці. Треба ж берегтися, їм же ніколи дивитись, коли машина пре, аж свистить. А Прохор кілька хвилин стояв так у багні, навіть не ворухнувшись, тільки випустив з рук цигарку, бо вона розкисла в грязюці зовсім. Стояв мовчки, стиснувши зуби, дивився вслід тому автомобілеві. Очі йому горіли дивним, затьмареним вогнем. На скронях випнулись м'язи — він ніби хотів кинутися вслід і розтрощити машину, перекинути їх самих у багнюку. Та

потім витер обличчя й пішов далі, місячи грузьку межу босими брудними ногами.

Довго потім не розмовляв він навіть із Никонором, наче той був у чомусь винний.

І ось одного разу, коли в селі стояла глупа осінь, по вулицях їздили козаки і не можна було світити світла, він затривожився зовсім. У серце залягла журба. Ні до кого не говорить. Вийде за ворота, постоїть... Над хмурим обрієм пливуть загрозливі хмари, немов десь страшна пожежа і сірий тяжкий дим розходиться по цілому світі.

— Не можу я, Никоноре,— сказав він до брата.— Як собі знаєш, а я не можу.

— Чого ж ти не можеш? Не розбереш тебе.

— Давить мене. Терзає... Прав-

ду казав той чоловік, що почував у нас: задавлять народ чисто геть. Утечу я, мабуть, світ за очі. Може, знайду десть краще.

— На хвабрику, може, чи куди? — спитав тоді насмішкувато Никонор. Пригадав йому батькові слова.

— Ех, — відказав Прохор, — не тямиш ти, Никоноре. Що ж батько? Лежить у землі. А життя? Воно ж істребує не з батька, а з нас. Ти он дивишся на хазяїнів, та ти їй здохнеш у злиднях, а не станеш хазяїном. Швидше підеш до них у найми. А я не хочу, будь вони прокляті. Краще піду кудись, де більше світу. Бо тут пропадеш ні за пухлу душу. Не знаю, може, і на хвабрику. Нічого не знаю... Як були ми ото в городі з хурою, так, знаєш, чудна пригода, ось ти слухай. Лежимо під возом. Коні

хропуть, мордами полову з реп-
туха викидають. І так це воно
вічно. Ще малим пам'ятаю. Да, так
ти спиш, а я курю. Саме ранок
починається. Туман такий над
городом, а за тюрмою небо ледь-
ледь червоне. Лежу, курю, коли це
гудок як загудить. Один, далі дру-
гий, далі третій. Гудок за гудком.
Знаєш, як ото співає хто, в кого
голос здоровий, що аж хата дри-
жить, наче стелю хоче зірвати. А
тут так небо дрижить од гудків.
Хто його зна, що зо мною ста-
лося. Немов наврочив хтось. Гу-
дить і досі.

Никонор похмурився, підняв свої
широкі плечі.

— Гудок, щоб ішли на роботу.
І вже.

— Та вжеж, на роботу. І от я
собі лежу, піджак у мене тліє—
жаринка впала, а я її не чую. А в

нас, думаю собі, півень удосвіта... Ку-ку-ре-ку... Вийде чоловік на двір, почухається. Темно. Собаки заводять. А тут іще, кажуть, наженуть козаків. І в економії життя собаче. Ніде не заховаєшся, хоч сказися.

— Ну, та й далі що? — глухо спитав Никоно́р.

— Встав я, підкинув коням. Ніде ні духа. А я не можу, гудить, чуєш.

— Тягне чи що?

— Тягне. Та як тягне? Якби так, просто, — тягне та й то. А то тягне за живе, наче за серце тебе ссе. Стою, а в голові кров бухає. Чудно. Зірвався і гайда. Прибіг до заводу, став за корпусом, а вони саме в ворота валять... Валять, як ото вода чорна. Ні спинити, ні загатити... Ніяка сила. Темно, ранок сірий, корпуси чорні, високі. Ро-

бітники з лихтариками. Цигарки допалюють, топчуть ногами та у ворота, в ворота... Тільки воруються картузи та вилається хтось іноді. А очі блись-блись, тисячі очей, так і проймають. Здається, пройдуть над землею — змісять, залізом закидають.

— Кого?

— Кого? Тут то й штука... Це в них спитай. Мабуть, вони знають кого. Постояв ще, доки пройшли. Чую, задвигтів корпус, загарчав. Пекло та й годі, а відірватись не можу. Підходить стражник: „Ти, — каже, — чого стовбичиш? Проходь, любезний, як не хоч до кардегарді. Спокою за вами, — каже, — не маєш“. Я наче ото зі сну прокинувся. Іду городом. І тільки-тільки виткнувся пружок сонця. Дивлюсь — партію арештантів погнали.

— Яке тобі діло? Заробили, то

й погнали. Сиди на землі, роби чесно — ніхто не пожене.

— Не пожене, то в землю зажене. Я вже бачу. Ти ось і брат, а душа в тебе черства. Камінна вона в тебе чи що? Злидар, а шкура товста, як на дубі. То й роби на них скільки хочеш.

— На кого? На себе роблю. Що зароблю, те й матиму. Знаю, що моє, потом зароблене, не на дурницю.

Тоді вже Прохор нічого не відповів. Махнув рукою і пішов.

Висмикнув із тини палицю, поклав у кишеню шмат хліба та жменю махорки і пішов.

Куди пішов, де пішов? Невідомо. Вийшов Никонор ранком до клуні.

— Прохоре!

А його немає.

„Пішов таки на легкий хліб, —

подумав Никонор. — Ну, йди ж, та не вертайся, пройди світе, коли в мене душа черства. Бач, як у мужиках спротивіло бути“.

Найтяжче було Никонорові, що Прохор подався в город. Нехай би йшов хоч знов у строк, десь би на землі робив, може б стяглись таки на зайву десятину. А пішов у город, забув, як пахне земля, як сходить жито, то й усе забув — і хату і рідних. Загубився серед тих городських панів, що так і дивляться, де б поживитися, що тільки й ждуть, доки мужик їм привезе того хліба горьованого... На завод пішов, дурниці закортіло, наче батьки не землю святу орали, а десь лизали по трактирах тарілки та на дурницю з заводу жили. Що то за робота? Чи стук, чи грюк, а їсти йому дай.

Ненавидів Никонор городських

людей. Усі для нього були однакові, всі пани, повбирані, чужі, облудні.

А Прохор тим часом ні слуху, ні духу. Тільки дійшли глухі чутки за кілька років, що непорядки пішли та заколоти. Погнали десь по тюрмах не сотню і не дві бунтарів. Десь там достукався й Прохор... Нехай же зносить на здоров'я та згадує батька. А як не прийде, не поверне до двору й після того, -- туди йому й дорога.

З того часу Никонор зовсім заріс чорною кущуватою бородою, придбав горба на спину та великі, тверді, як квасоля, мозолі на руки. У цих руках тримав він і гвинтівку, бив нею з розгону, просто прикладом по вікнах і столах, як розбирали економію, бив глухо. З одчаєм і майже зовсім без слів: від глибокого серця. Та потім знову

глухо взявся за чепіги, затис їх мозолями і теж без слів почав орати. Двадцятого ж року, як відшуміли загони, десь зник і Семен, згорів на очах буйним полум'ям, десь завів і коня й прощав, кинув і жінку — невідомо чи вдова, чи не вдова, а горюй сама на світі — і як почали люди приходити до пам'яті, Никонорові прирізали землі, що на їдців належало.

Є в нього тепер тих їдців. Він працює зрання і пізно лягає спати. Та все такий похмурий.

Наче не вірить, що має силу. Стане говорити — слухають. На з'їзд на якийсь обрали. Поїхав, теж говорив і слухали. А не вірить.

„Мужики ми, — каже, — та й годі. Душа в нас черства. А в них, бачиш, м'яка“. І голос наче надломиться. На город ремствує по-старому. Ненавидить і не вірить. Не

знає навіть міри своєму темному, глухому болеві,— просяяним, як гірким потом. Одійшла, мовляв, революція, а тепер он-як. А що і як, того не може дійти. Тільки ще більш розпалює себе.

За Прохора думає, та не каже. І в сім'ї мовчать. Тільки тліє Никонор день і ніч. Не може помиритися.

Так і живе.

Ось він приїхав із поля. Стоїть посеред хати, шапку повісив на дерев'яний кілочок у стовпі, що підпирає стару згорблену стелю. Брови йому падають на очі двома очіпками, свита стоїть лубом,— він приїхав з дощу, з холодної негоди.

Дома за божницею лежить давній лист. Никонор погляда на божницю, довго ще стоїть посеред хати, звисивши руки, мов, дві важкі незграбні люшні.

— - Вечерять, — каже він густим, як земля, голосом.

Сім'я ворушиться біля печі, грюкає рогачами, виймає горщика.

— Може б руки помив? — каже Никонориха.

Він мовчки роздягає свиту й сідає до столу.

Вломивши хліба, говорить:

— Ми не пани. По городських трактирах не вчилися.

— - Та багнюка ж на руках. Чи важко помити?

— Не патякай. З цієї багнюки хліб їси.

Велика сім'я мовчки, винувато обсідає стіл з усіх боків. Вечеряють.

Маленька дочка не витримує: підводить на тата цікаві, чорненькі оченята.

— Тату, а дядько Плохол хіба в тлахтилах їдять? А со з вони їдять там, дядько Плохол?

Усі поклали ложки краєчками на вінця великої рудої миски і зиркнули на Тетяну.

— Тріскало б мовчки.

У лампі догорів гас.

Никонориha підкручує гніт, і він задушливо чадить темночервоним рогом. Над спорожнілою мискою востаннє перехиляється відерний горщик.

Хлюпає борщ, густо закришений буряком.

— Їжте, діти, — каже Никонориha, — христить лоби та й спати.

З десятиох точок, через увесь стіл, ложки сходяться колом над мискою, цокають злегка одна об одну й ворухаються в місці, загрибаючи тривної гущі. Потому повільно пливуть назад. Ліва рука підставила шматок хліба, щоб не розхлюпати. За черею не годиться ляпати язиком.

Сьорбають мовчки.

Потому могуча Никонорова по-
стать підводиться з покуття, ви-
тирає бороду і, глибоко гикнувши,
встає з-за столу.

— ...яко наситив їси нас... — ви-
дихує Никонор із грудей і підій-
має перед себе чорну вузлувату
пучку для хреста.

— Загаси його, нехай мені не
смердить, — говорить він до стар-
шої дочки.

Вона дмухає в лампу, і з роз-
печеного, засмаглого скла валить
густий гасовий дим, немов із справ-
жнього димаря.

Стеля повагом осідає ще нижче.
Тепер вона вгрузає своїм горбом
у темряву, що вийшла з кутків і
обгорнула Никонорову сім'ю.

Сім'я ворухиться, зідхає, шеле-
стить соломою. Батько скидає чо-
боти й кидає онучі на піч, у тем-
не провалля.

Старший хлопець, Васька, йде спати до коней.

Хата поволі замовкає, тільки немов невидимі ковальські міхи сопуть у темряві.

Никонор лежить на полу. Не спить. Ворухить бровами, дивиться в морок і думає.

„Як пішли запальниці, то, бач, розбіглись по дворах, хвоста прищупили. Авжеж, не наїсися с запальниць. Пролетарія. І заводи хвалені покидали. На все намахали. До села, та в ноги йому. А відпустило зашморга — знову легкий хліб... Тільки ми й досі гниємо тут, жуки, вічна черва. А ти сидиш при ілїстрічестві та газетку почитуєш. І душа в тебе м'яка“.

Никонор перевернувся, нап'яв на себе кожу́ха. Йому тягло крижі, мабуть, він застудив їх, бо в обід полежа́в трохи на вогкій ниві.

„Хіба в нас є ті години, що відробив, та й пан? Попироску в рот, побрязкуй грошиками... Ми не маємо таких годин. Одна в нас година — ціла жизнь. Як земля на тебе впаде, аж тоді ти вільний, одпочивай“.

Глуха, чорна хвиля підійшла йому від живота в груди, затопила горлянку.

„Ще й балакають. Та ми для вас, та ми до вас он-які добрі, город — це ж брат селу. Родичі. Тіло наше їсти, запивати нашою кривцею та попиросками закурювати. А як же! Родичі!.. Рідні брати. У тебе син на істрічестві практикується, а мій у гною, як той гробак, а дівки пеленою метуть та ждуть лихої години“.

Він тяжко зідхнув і простяг руку до вікна по махорку. Одірвав шматок цупкої шпалери, пожмакав

між пальцями і, розправивши на долоні, сипнув дрібчастої махорки. Запаливши, знову лежав з закритими очима, а в бороді йому жевріла груба, прищувата головка цигарки. Часом вона надміру розгорялася синім вогником, і від нього тріщала борода. Глибокі затяжки входили в груди густими хмарами, немов оливом наливаючи легені.

Нарешті, він пригасив між пальців недокурка і знову зідхнув, придушений мороком.

„В гості приїзди. Скучив, аж нікуди. Та ось чекай, приїду, побачу, як частуватимеш мужика з черствою душею“.

Глупої ночі, коли в темряві одинокий вітер шумів, терзаючи берестки, бився мокрим холодним крилом у вікна, Никонор, нарешті, заснув камінним сном.

Та, як тільки почало світати і в

кутках заворушилась сім'я, він прокинувся. У печі горів уже вогонь. Широкі челюсті лизали гнучкий солом'яний дим.

Никонор устав, підійшов до лави і, набравши в рот води з старого, колись синього кухля, почав умиватись. Він приснув на руки і потер ними під очима й біля носа, де не було бороди. Утершись якоюсь шматиною, сів до столу.

— Хведьку, де той лист? — спитав він.

Хлопчик, що збирався до школи, поліз за божницю, подав Прохорового листа.

— Осісьо. Тут уже й буков не знать. Як його всяке бере та тільки жмакає.

Батько подержав листа, згорнув і знову розгорнув його.

— Що він там пише?

— А я ж читав уже. Геть усе

був перечитав, — поважно сказав хлопчик. — Он я в школу спізнюся.

Никонор іще подержав мовчки листа, потім сказав:

— Зав'яжи там хлібину.

— Тату, куди з ви підете? — спитала Тетянка. — До дядька до Ілохола?

— Ой, і ти вже тут уродилася, — гримнула на неї Никонориха, — ти б краще вмилася, та ставай прокажеш оченашу. Яка цікава!

Тетянка падула губи, засопіла: — А со з? Хіба со?

Никонориха мовчки зладнала чоловікові торбу. Він надів і пішов...

І коли широка батькова постать перейшла аж вищу дорогу, з подвір'я погнався Васька; щось гукав проти вітру. Але батько не обернувся. Біла торба на спині хиталась, набита, як горб, і зникала поволі в глухому перебалку. Вітер з до-

щем і з пахом огудини вертав до Васьки його гукання:

— Та-ту-у-у! Глядіть же. На ме-
ха-а-ні-ка... Та-ту-у-у-у!

Він довго ще стояв за ворітьми — дивився на згружену осінню дорогу, що простяглася через перебалок, ввігнула там свою розтовчену, змішену чобітьми спину і десь аж з-за горба плазує знов, далі, в сивий від мряки, від хмар і дощу безлюдний і холодний степ. Батько вирнув на горбі, витягає з багнюки чоботи. Ось він зупинився і поволі обтирає їх об товстий грушевий ціпок. Руками наліг на один кінець, а другий упер у дорогу. Потім рушає далі. Тільки торба маячить на спині, набита, як горб. Васька теж думає повагом, та все ж таки швидше, як іде батько. І ось йому в уяві постають огні, молочне сяйво над городом,

коли небо чорне й безкрає навколо, а над самим городом світла ковбана тремтить за молочним серпанком. Батько підходить до передмістя, стає на брук і виймає з кишені пожмаканого листа, читає, де саме шукати дядька Прохора. Потім він скидає шапку, витирає лоба, що змокрів йому від ходи, востаннє обчищає чоботи і йде вже під лихтарі, змішується з народом і потопає...

Скільки думав Васька про те, щоб побачити дядька й Мишка! Мабуть, тільки вони і втямили б, як то хочеться йому на механіка. Адже вони там живуть, і робота в них не така, і все в них, мабуть, інакше. Он приїздили ж торік із города хлопці, так що ж він проти них? Не скаже й слова, а вони такі сміливі, від них пахне мазутом, а слова — так і рубають. Чо-

го воно так, що навіть підмазок біля паровика, он у паровому млині, і той не такий, як вони — парубки, сільські хлопці? Нічого він не боїться, аби машина йшла. Почне говорити, так ніби та машина його.

А тут... Батько сердиться, все йому не так, а як, то й сам не скаже. Хоч би в артіль записалися, трактор був би... Як загримить, так аж поле розлягається. Та все їм не віриться. Протрахкаються, кажуть. А так не протрахкаємось? Коняку щось напало, гুলі поробилися. Ну його к свиням з такою роботою! Казав на механіка, так хіба ж вони послухають?

Він похилився на тин і дивився вже в степ байдуже, тупо. З-під шапки стирчав йому закошланий шмат чуба — на нього сідала мряка. Васька насвистував щось тоскне,

тягуче. З хати хтось вийшов, грюкнув сінешніми дверима.

— Чого ж ти стовбичиш, хлопче? — почув він голос матері. — Роботи нема, чи що? Он худобу напій.

Васька зідхнув і, похнюпившись, пішов до худоби.

На передмістя заходить вечір. Прогула на заводах четверта година, ударилися в мури густі повногруді гудки, рвонули баритонами небо і змовкли. Вулиця п'є смеркання; темнішають вікна, гаснуть жовті плями „ларків“ і сині околуші „цербкоопів“. Цегляні поверхи складів похмуро тиснуть сусідні будиночки, низькі, присадкуваті, з поцербленою черепицею. Зі шкіряного заводу валить нестерп-

ний дух, немов там засіли „доброхеми“.

Прохор Сахно енергійно плює в той бік, береться за ремінний козирьок, нижче насуває картуз і переходить вулицю. Руки налиті, мов рейки, тяжко погойдуються йому при ході. Висока постать, трохи надломлена в грудях, повагом ступає бруком. Йому під сорок, але можна вгадувати на п'ятдесят. Щокі перерізали два рівчаки, і в них осіла сажка. Короткий, нерівно підстрижений вус, шорсткий і впертий, кривить йому пів губи, наче перетяга її дротом. На скронях міцно прилягла сивизна, а над сірими гострими очима лежать двома вадами пухкі чорні брови. Вони надають йому якогось чудного виразу — ніби суворого, а ніби й лагідно теплого, бо вони пухнаті.

— Старий уже нахнюпив бро-

ви, — сміялись сьогодні в ливарному. — Що ти все думаєш? Плюнь, все одно нічого не придумаєш.

Він мовчки лив у форми білий чавун. Сліпучі відблиски горіли йому на обличчі.

— Чого ж, може, і придумаєм.

Завжди перед тим, як увійти до ливарного, вони сідають на залізних брусах під стіною і починають говорити.

— Чого тобі думати? Це мені ось, як доведеться здихати, то я отут просто на цих подушках, — стукав один об залізо цигарушником. — А тобі чого? У селі родичі є, а ти ще й думаєш.

— Да це ти правильно. Родичі... — спльовував Прохор між чобіт. — Тільки, якщо вже помирати, то я тобі дам і адресу до них — іди.

Усміхались іронічно, мовляв —

знаємо. Потому говорили за відрядну плату, потім за те, що в селі оце гуляють, мабуть у „хвильки“ або в „козла“, курять доморослу махорку й плюють на все. Перебирали в пам'яті: хто далекі спогади, хто недавні пригоди, як ходили ще на село міняти хліба. І кожному з'являлась посмішка, коли він згадував, як дядько діставав совок борошна й сипав йому в торбинну, боячись розпилити хоч одну порошинку. Потому читали газету і сперечалися. А як дійдеться вже й до серця, то завжди хтось звертається до Прохора: „Яка твоя думка?“ Старий, що нюхав доволі пороху, підніме чорні брови, поворухне вусом і скаже кілька слів.

... Прогула четверта година. Прохор повісив свій нумер на дошку й пішов. Руки налиті, мов рейки, тяжко погойдуються йому при ході.

Падає вечір.

Діти з криком перекидають на розі кошика з насінням і мчать у вузький заулочок, а десь за ними летить надхнена, затишлива лайка старої перекупки:

— Щоб вам очі повивертало, розбишаки ви горлові!

Яке знайоме це передмістя... Тут кожний мур постріляно кулями. Колись тут захищались свої і ворожі ваговози, і йшли робітники з прокльонами і з смертю в обіймах — застоювали брами цих чорних корпусів.

Прохор посміхнувся на дітей:

— Ну й отряхи.

— Та й бодай уже з них душу витряхло! — кричить перекупка.

— Чого ти, стара печерице? — каже він до неї. — Тільки ж перекинули, не розтаскали. І за те дякуй.

А в голові невідступно та сама

думка. Залягла каменем, муляє череп, ось наче розколе його.

„Чого він ремствує? Чого вони хочуть і за що нарікають? Писав—приїзди, подивись на цей рай, понюхай його“.

Сьогодні знову говорили в ливарному: „Ну що, старий, як там братуха? Держить змичку?“ А він, мабуть, і духом іншим дихає. Все, мабуть, на „хазяїнів“ поглядає. Тьху!

Блиснули й захитались на вітрі лихтарі. На мокрий брук упали широкі світляні плями, немов тремтячі язики багатоголового велетня лизали на камені слід щоденної праці.

Повз Прохора бігли трамваї, набиті м'язами-очима, вузлами рук, зашмарованими картузами. Зміна їхала додому важка, натомлена. На розі з трамваєм випало кілька по-

статей і, скулившись, перерізало вулицю до „Баварії“.

Трамвай креснув колесами і задзвонив, — — вперед.

— - Розвантажуватись, Сьомко?.. Сказати бабі, що ти на зборах?— зареготали м'язи вслід тим постанням. І знов над широкими вулицями осіла їм сажа і втома.

Ірохор навмисне пішов — не сів у трамвай.

„Чого ж він ремствує? Як би ти раз зрозумів... А він мовчить. А від мовчання тільки на серці накипає. Ну, і носить чоловік ту жужіль у грудях“.

Він дійшов до вузла, де роз'їздилися трамваї. За камінним мостом кріз темну арку сяяв довгий золотий разок лихтарів — там починалось місто пишною вулицею з музеями, блискучими аптеками й театрами. Він увійшов під арку,

де не так навратливо рвав вітер. Запалив. Над головою простутоніли вагони, і далеко засвистів задиркуватий паровозик, немов задавався.

— Плути! Плу-ги-и!..

Це поїзд з заводу. Він одвезе на товарний вокзал свій залізний товар і пробіжить назад пустотливо, із свистом і сичанням.

— Час-с! ча-с! ча-с! ча-с-с...

Прохор пішов похід насипом, найближчою дорогою до свого спуску. Останній вагон миготів з далеких рейок червоним оком і тікав за чорні заломы вокзалу.

— Товаришу Сахно! — раптом почув він чийсь голос, а потім сміх.

Перед ним виросла мокра шкіряна постать і схопила його за плечі.

— Тату, чого ти швендяєш? Чом не поїхав трамваєм?

Прохор чудно якось заворушив
лівом усом — засміявся.

— Це ти! Чого ж ти лякаєш?

— Ха-ха-ха! Хіба злякав? А я
думав, що ти герой.

— Ти ж це куди на ніч?

.... Справи.

Прохор ізнову якось тепло, по-
товариському засміявся.

— Ні, куди?

— Та на збори. Свято ж скоро.
Плян розробляємо. Клюб ілюміну-
ємо. Провідню нову робимо. Стук,
грюк, каюк... Мені нема часу, —
вибачай, хоч ти й старший, по-
біжу.

— Ти ж не відпочивав.

— Та ну? Оце так штука! А я
думав, що я оце тільки з ванної
виліз та на балабайці пограв. Ну,
йди, не балакай, бо якби ти знав,
хто в нас дома...

— Хто? — раптом запитав Про-

хор і відчув, як груди йому стислися.

— Вгадай.

— З села?

— Та ще й з дикого.

— Слухай, ти дурня не строй, Мишку. Кажи, правда?

— Ну, не хвилюйся, тату,— сказав юнак. — Справді прийшов із села дядько Никонор. Це ж гора — не дядько! От він мені подобається. У нього кожне слово — пуд землі. А дивиться! З-під лоба. Їй-бо, мені подобається.

Мишко зник за насипом, а Прохорове ухо ловило ще його сміх — дзвінкий, як цокіт молотка по малому ковадлу.

На заводі Мишко за меншого помічника електротехніка. Але не працює він тільки шість годин на добу, коли спить. Решту — десть у касарні, десть у клубі, на збо-

рах, десть пропада й приходить до-
дому пізно, пошарудить три хви-
лини — вечеряє — потім упаде на
ліжко й спить, аж хата розля-
гається...

Прохор подивився в той бік, де
зникла Мишкова постать. Очі йому
залляло гарячим, болюче приєм-
ним. Але він махнув рукою і знову
засміявся.

— От гвинт! Та приходить же, чу-
єш ти, агітаторе, — крикнув він у
вогку темряву. Потому підняв ко-
мір, насунув на лоба картуз і
швидко пішов додому.

Матроський спуск угруз головою
в провалля, де розвалені будинки
каміння й гори побитої цегли. Тут
рвалися тридюймові набої, а неда-
леко робітники в шаленім наступі

висадили в повітря цілий артилерійний склад.

Насупроти будинку № 12 стоїть одинокий мур, похилившись над бруком у німій роздумі: „упасти, чи не впасти?“ На роздертих зіницях вікон ворухнеться нічний птах, готовий зашуміти чорним крилом, коли прийде небезпека.

Прохор живе в будинку № 12.

Він підійшов до воріт і смикнув дротяну каблучку. Вийшов хазяїн і, лаючись, загримів засувом.

— Спасибі, — сказав Прохор.

Хазяїн посопів, мовчки хряпнув хвірткою, сплюнув.

— Живе за пухлу душу, та ще й відчиняй йому. Ох, і люди ж тепер, земля б під вами завалилась.

Але Прохор не чує сьогодні цих слів. Він пригинається і йде камінними східцями попід драбиною

до свого помешкання. Темно. Намацав двері й зупинився.

З чим прийшов Никоно́р? Від того часу пройшло життя. Трудне, жорстоке. Знав же, що брат сидить десь за ґратами... за непорядки... Але мовчав. Робив, як чорний віл, на своїй ріллі й мовчав. Вірний раб землі.

... Наліг на клямку. Постукав. Вийшла Маша, чорнява, в зморшках, у новій кофточці.

— Прохоре, а в нас гості.

Він ступив у хату і побачив Никоно́ра. Той сидів біля столу у свиті, як прибув, не роздягнений, і здавалось, що його чорна постать от-от роздушить на цурки білий чистий стіл. На другому стільці поруч лежала груба, добре зав'язана торба. Роздуті боки її випинались хлібинами і ще якимись вузлами.

Прохор ступив у хату й пішов
Никонора, скидаючи картуза.

— Здрастуй, брате!

Никонор заворушив бородою, під-
вся і, простягаючи руку, відповів:

— Здоров, Прохоре. Оце, як
бачиш.

Маша одвернулась. Потихеньку,
краєчком кофти, витерла очі. Брати
ж поважно поручкались, потім по-
клали ліві руки на плече один
одному й тричі суворо поцілува-
лися — мовчки, уважно, повагом.

— Спасибі,—сказав потому Про-
хор. — Я зустрів Мишка, а він мені
й сказав. Я ще й не повірив. Ну,
спасибі, значить, добре,—говорив
Прохор, хвилюючись. Никонор, по-
чувши про Мишка, усміхнувся
скронями, лобом, усім обличчям.

— Я й не знав, що маю такого
небожа.

— А що він тут? Він такий, що...

— Пі, приятний парубок, а вже що скаже, що прикаже... Зразу видно, що... городське. — І знову йому борода вступила в обличчя, закриваючи посмішку.

— Давай води, — сказав Прохор на Машу, — давай, будемо зараз скребти себе. Роздягайся ж, що ж це ти так і сидиш, наче на вокзалі? Ну, розперізуйся. Та це ти пішки? Невже такий світ пішки?

— А що ж? Хай коні відпочивають. Наробилися.

— Посіяв, значить?

— Та посіяв, що бог дав.

— Ну, скидай, скидай свиту. Сюди її. Давай, Машо, води.

Маша налила їм літепла в велику білу миску. Никонор мовчки засукав рукава і встромив руки в приємно-теплу воду. По обличчю розлилася чудна, дитяча ніяковість. Довелося взяти ще й мила, бо

Маша не відходила і просто всунула його в Никонорові руки. Вони обидва хлюпались в одній місці. Вода стала одразу чорна — від землі й від сажі.

— Давай чистої, — командував Прохор.

Потім Никонор розв'язав торбу і, вийнявши хлібину, сказав до Маші:

— Прийміть, хазяйко, з наших мужицьких рук. Живемо ми чорно, а хліб можемо зробити й білий.

— Що ж ти, Никоноре, так говориш? — відповів Прохор — Спасибі тобі, тільки чого ж ти так?..

Брати подивились один на одного. Сильні, засмаглі в роботі, грубі м'язи, перетягнуті міцними жилами, вони наче вимірювали один одного. В того вус посивілий і голова вкрита зчорнілим сріблом, а в другого — невилазна борода.

— Ну, сідай. Розкажуй. Як ви там?

— Та що ж, жизнь наша відома тобі, — сказав Никонор, — село та й уже. Ну, ваша мало нам відома.

— Мало? Роздивляйся, брате. На все роздивляйся. На завод підеш.

— Як пустять.

— Та чого ж не пустять?

— У вас же там по часах. Зміни...

— Ну так що, як зміни? Подивися. Може, в тій зміні ти й годину не вистоїш.

Никонор хмуро посміхнувся.

— Така трудна?

— Як на кого. Наш брат ізвик.

Замовкли. Маша брязкала шклянками — буде чай.

— Виїємо, брате, чаю, а там ще прийде Мишко, він до свята щось там готується.

— Празники, значить? Гуляня...

— Да, щось там клюб покаже.
А в вас там як? Буває щось?

— Не знаю. Ми до тіятрів не
позвикали, не ходимо. Нам аби
дихати... Кооперація у вас тут, ди-
ви, яка. Ми й поздихаємо, то в нас
такої не буде. Де нам, тут власть —
піддержка. А в нас за дев'ять ро-
ків революції, може, і дев'ять ора-
торів путніх не було. Так, якісь
жевжкики прибігали, ще й на анто-
нобілі. Тільки бензину переводять.
Попшикали, попшикали — кажуть,
шефство. А воно нікуди. Хто його
послухає? Як у нього материне
молоко на губах, а воно: „Това-
риші, товариші“. І так нам усе...

Никонор розговорився.

Він сперся долонями на коліна,
похилив голову і, ніби в землю,
ніби в глибоку яму, що перед ним,
вивертав з себе слова, жагучі, тру-
дні, напоєні кров'ю. Вони падали

на купу, ті жагучі слова, грудки зашкарублої, розпеченої землі, зростають горою, і здавалось, що вони заповнюють уже всю кімнату.

Прохор слухав його, підперши щоку великим чорним кулаком. Від того засмагла шкіра зійшлась у гармошку і так лежала на пальцях.

Йому пригадалися давні літа. Глуші ночі, півні, завивання собак. Никонор сидить край столу, дума про землю, важко зморщивши лоба. Потім перед очима пройшло власне життя — в огні, в тривогах і теж в нестатках. А тепер, коли він із сином заробляє разом, урісши в той щоденний спів і грюкіт заліза, і радіють іноді просто й щиро від життя, від того кипіння щоденного в розмовах і сперечаннях, від того, що скидають і обирають завкома, бо все їм болить, як робиться щось

не до ладу, і від того, що в свята грає в клубі музика й горять прапори, — чому й тепер Никонор дивиться так, як тоді?

— Ех, Никоноре. Дали ж тобі землю. Ти ж за нею болів. Чом же тепер не радієш?

— Дали, та взяти її нічим. Горбом тільки й береш. А продаси хліба, та собі нічого за нього не купиш, бо хіба ж тут до купишся? Ти от що скажи, а то — шефство. Вам то добре говорити.

Прохор гірко всміхнувся.

— А як же! Нам добре, в молоці купаємось, нічого не робимо — само в рот пливе. Ти ще й тоді це казав. Тільки чого ці робітники на смерть ішли, в крові купалися? Навіщо вони й революцію робили — хай би й земля була панська, і заводи...

— Я за це не кажу. Що ж ти...

Никонор не доказав.

„Доки ж ви?“ — хотілось крикнути Прохорові.

Та раптом відчинилися двері. Увійшов Мишко. Вода стікала з нього, і краплі м'яко падали з козирка на підлогу. Він струснув із себе росу і вигукнув:

— Засідаєте? От і я! Покинув, прибіг. Слово честі, дядьку, ради вас. Дощ, господа, аж пищить.

Стало всім якось легко, наче Мишко, цей здоровий і веселий парубійко, міг зарадити все лихо, міг утішити і дядька, і ввесь його біль.

— Ну, чого ж замовкли? Доповідач, здається, дядько Никонор? Ну-ну, не відпирайтесь, я ж чув, як ви крили нашого брата-комсомольця. Ха-ха! Неправда? Адже „крив“?

— Та крив. Бо вас таки й слід, ви ж, барбоси, хіба що зробите до

пуття?—сказав Прохор так суворо і разом з такою ніжністю, що Мишко зареготав на всі легені.

— Справедливо! Я ж кажу—йди в наш осередок, ми тебе на секретаря наставим, і давай порядок.

— Та одчепись ти. Лобурів не бачив.

— Ха-ха-ха! Їй-право ж, батько дума, що й справді ми його на секретаря хочемо.

Никонор осміхався, дивився на Мишка трохи недовірливо, збоку.

— Ти ж і штукар, хлопче, як я бачу.

Він до нього:

— Інакше, дядьку, гріш нам ціна. Хто носа не вміє собі втерти, ходить і стогне, той, дядьку, не людина. Той тільки псує повітря. Воно ж і самому неприємно, кисне ото, стогне, та ще й інших викликає на сльозу.

— Це ж воно як виходить?..

— Та так і виходить. Противно виходить. Як і нам так пуститись то краще зразу сказати: „Поганяй до ями“.

— Гм, он яке. Тебе ще й не розбереш, напроти кого це ти стріляєш,—нахмурився Никонор.

— Не проти вас, ні. Ви маєте право.

— Цебто яке?

— Та от хоч би клясти нашого брата, жевжика,—засміявся Мишко.

— Бо є за що.

— Ну, от бачите. Є за що. А ось батько скаже, чи не казав я сто раз: є в дядька Никонора син, а що він робить? Хвости коням крутить. Та це життя? А дядько Никонор і не туди, що Ваську треба в комсомол.

— Туди. Перевів на що. Та щоб же йому допомоглося?

— А це б ви тоді його спитали— чи тобі, Васько, допомоглося хоч трохи?

— І питати нічого. Хвости все одно треба буде крутити. Життя наша така. Нема їй, хлопче, ні кінця, ані краю, як ота ніч восени. Все одно крутив би хвости...

— Але, дядьку! Ви б подивилися, як би він їх потім крутив!

— Сознательно, чи що?

— Щоб ви знали!.. А то крутить безсознательно.

Всі засміялись, хоч як Никонор не хотів і намагався зморщити брови.

— Ні, дядьку, без сміху: давайте вечерять! А батько, мабуть, для такого випадку ще й пляшку вина дозволить...

— Та чого ж,—одізвався Прохор,—сходи. А як же—треба.

Никонорові було дуже приємно,

та він не подавав виду. Він навіть сказав:

— Воно можна й без того. Обійшлося б.

Ні-ні, сходи, Мишку, — гукнула з кухні мати. — Тут недалеко „Ларьок“. Як можна?!

Мишко на те відкинув полу ту-журки й поклав пальці на шийку пляшки, що визирала з кишені.

— „Ларьок“, мамо, ближче, ніж ти гадаєш.

Та не штукар?!.. — щиро вже зареготався Никонор.

— Ну, тату, значить, виймати? В осередок не заявиш?

— Виймай, виймай, теж артист добрий, — засміявся і Прохор, — ставляй її сюди. Чого було й розводити балачки.

— Мусів був узнати вашу думку. Та бачу, що „думка“ ваша така, що хоч би й дві, то не було б за-

перечень. А тому я вношу й другу пропозицію...

Він одкинув і другу полу і вийняв з тієї кишені ще пляшку.

— Ах ти ж, хуліган, хуліган,— проговорив крізь сміх Прохор.

— Оце так так!

Мишко пояснив:

— На чотирьох робочих людей дві пляшки вина все одно, що паровикові одна лопата вугілля. Так я собі розраховував. Правда, я не дуже то п'ю, значить, вам буде трішки більше, ну—півтори лопати. Але цим же таких паровиків, як ви два, не розпалиш...

Вони погодилися. Мишко розпечатав обидві пляшки.

— Першу шклянку — за нашу силу,—сказав він, здоровкаючись до Никонора.

Випили. Никонор відповів:

— Ваша сила і так.

— Чия це „ваша“?—раптом обернувся до нього Прохор. Це був перший різкий і непримиримий рух, від якого він не стримався.

— Чия це ваша, я тебе питаю?

— Ваша, значить, не наша. Нема чого й питати.

Мишко всміхнувся й відказав:

— Крийте їх, експлуататорів! Божити не дають.

— Ти цю критику облиш,—відповів Никонор.—Думаєш, як мужик, то вже й не розбира?

— Хто ж каже не розбира? Навпаки, ви зразу вгадали. Можна сказати, в саму жилу б'єте...

— А що ж?

— Ну що?—знову кинув Прохор і вперся в нього очима.

— Та, те, може, скажеш, нас питають? Ми, як скот. Вдобряй землю та рийся в ній, доки й не пропадеш.

— А твій внутрішній ворог-робітник тим часом ходить та поплывує на заводі, — зареготався Мишко.

— Не знаю, чи поплывує, чи посвистує.

— Посвистує, буржуйка! О, ви ще його не знаєте, дядьку Никоноре. Та нічого, визнаєте! Добре, що ви прийшли. Ми ці критики на бік. А ось, як роззнайомимось, так ми тоді з вами всю нашу й вашу жизнь, і всю власть по гвинтиках розгвинтимо, перечистимо, знову докупи складемо і в дійствіє пустимо. Пийте вино.

Він розпалився. Голос йому зазвучав сухішим тембром. В очах не стало сміху, натомість скакали інші іскри...

— Пийте ж вино та говоріть до краю! Ану, не ховати жодної думки! Одверто! Бо ви народ крепкий,

але не бійтесь - робітники багато кращі.

...Сиділи допізна. І в їхніх розмовах перетинались любов і образи. Кожному горіли очі захланним, негасимим огнем, кожний бив по столу і сипав іскри. І в тому огні топилися щирі, завзяті серця, і в тому білому гарті стремління і прагнень — землі й заліза — народжувалась сильна, єдина істина...

— Ми ж... брати!

На заводі готувалися до жовтневих свят. Мишко біг до завкому, хапав завкома за блузу, сварив на нього, блискаючи ясною усмішкою:

— Як тільки ти мені, бюрократе нещасний, не способствуєш п'ятдесят карбованців додатково на ілюмінацію, то знаєш, що буде?

Завком, заклопотаний, зелений

від перевтоми, виривався й кидав на ходу:

— Та знаю ж, знаю.

— Ну що?

— То не буде ілюмінації.

— Справедливо. Не буде ілюмінації, але не буде й тебе. Закопаю.

— Аби не дуже глибоко.

— Та вже так, що не вириєшся. Отож гляди, щоб були гроші. По-перше, перед своїми ж сором, як буде обідрано; а подруге, і з села ж приїдуть. Та я ради одного дядька душу з тебе витрясу.

— Ради якого дядька?

— Та вже є такий. Рідний брат мого батька.

— Ну? Сахно?

— Очевидно, Сахно, коли рідний брат. От земля! Без підробки. „У вас там,—каже,—зміни та години“... Цебто: ледарі ви городські, сидите на нашій шії.

— Інтересно.

— Інтересно? Ні, брат, не просто интересно, а пекуче! Так ти ж той, гляди мені!

Потім біг до завклубу, до майстра, до робкора...

А в клубі грюкали молотки, свистіли гемблі, кричала бляха. Біля сцени в пахучих стружках тонули розкидані кружала дроту. Мишко вимірював, напинав дротину, казав вище прибити гачок. Тут мусить через залю пролетіти аероплян. А тут, де він летітиме, спалахуватимуть зірки.

Одного разу до клубу підійшов Никонор і запитав:

— Де тут буде Мишка Сахно?

— Мишка Сахно?—гукнув той.— Та, мабуть, це я буду Мишка Сахно. Як ви гадаєте, хлопці?

Робітники засміялися.

— Не знаємо.

— Заходьте, дядьку, заходьте, — крикнув він до Никонора. Той стояв на дверях темною масою. — Заходьте, тільки глядіть, не зачепіться за дріт, бо можна й упасти. Майструємо! Хочете, я вас на завод відпроваджу?

— Та хочу. Оце ж я й хочу, щоб пройти.

— Ідем. Я, хлопці, зараз повернуся, — кинув він до робітників.

Потім він перейшов з Никонором через вулицю і показав:

— О! Подобається? Такий веселий, як ви.

... Ото-о!

— Ні, то-то-о, буде електростанція, а далі ото наш.

— А-а, здоровий.

— Нічого собі. Ходім. Я візьму вам перепустку, а потім ви собі йдіть. Пройдете в ворота, попід аркою, потім праворуч, ліворуч,

праворуч, ліворуч. І прийдете в ливарний цех.

Вони підійшли до заводу, Мишкодесь ізник. Никонор глянув перед себе і став напівголосно читати, стуляючи в мізку одну до одної великі бронзові літери:

„Дер... ж... а—жа—Держа... вн... ий... Дер—жавний... М—ма... ш... ино... — буд... івн... ий... за-во-д. Машино-будівний державний завод“.

Глянув навколо. Попід муром першого корпусу, що злітав із бруку вгору і вгору, лежало залізо—рудими, чорними розгорнутими копицями. Підїздили тяжкі ваговози. Під ними двигтіла земля. Люди скидали залізні стовпи, гнуті, іржаві трикутники, десятипудові „надібки“; кричали рейки, брязкала бляха, ворушились, ухали люди в сірій заіржавленій парусині. Довгі пруті витикалися з залізного брухту

одбитими пальцями й стирчали свіжими ранами, наче благаючи допомоги. Тут перебирали годяще й негодяще, кидали знову на ваговози і гриміли в арку, везли, провалювались, як у чорну пащу.

— Бережись, дядьку, чого став?— крикнув чийсь різкий голос.

Никонор одсахнувся і став поодаль, стривожений, чудний, розгублений. Раптом почув Мишка; той виринув наче з-під землі.

— Що, дядьку, грюкає? Да, тут музика весела. Ось вам перепустка, йдіть сюди.

Пхнув його до воріт, а сам метнувся ліворуч, і знову його не стало.

Никонор затиснув перепустку й пройшов під арку.

— Куди?— запитав його той, що стояв на воротах.

— В ливарний. До Сахна.

— Перепустка?

— Є.

— Проходьте. Там запитаєте.

Він вийшов з-під арки на маленький майданчик. Це дно якоїсь кам'яної криниці. З чотирьох боків підіймаються загрозливі мури, а попід ними праворуч у коридорі між корпусів свистять маховиками трансмісії, шугаючи в вікна хвисткими пасами... Тут ріжуть шини. Скреготять різці — точать якісь дивовижні шворні. Синя засмальцьована китайка прикипає до зігнутих спин. Над вузьким коридором між двох корпусів повиснув на хмарах диму тяжкий залізний міст. Підіймаються чорні руки в шкіряних рукавицях по лікті. Біжать вагонетки, і все дрижить під Никоном — і небо, і земля.

Поглянув ліворуч. Що це? Непо-рушна голова, лите погруддя на

високому камені. Дим хитається над головою і залізна пурга осіла йому на плечі. Підійшов ближче. Погруддя Леніна...

Став... І тут! Він!! Серед заліза... І там... як ділили землю... Він...

...Довго стояв. Думав...

— Куди в ливарний?—запитав робітника, що перебіг перед очима.

— Праворуч.

Пройшов у коридор між мурами. Ліворуч залишився слюсарний цех. Перед ним — токарний. У рясні шибки, в розчинені вікна знов закружляли вали з безліччю коліс. А від них хвилювались паси — до верстатів. І тільки „ж-ж-ж-ж“ — скреготіння різців, і стружки біжать спіралями й падають на купу, як подолані срібні гадюки.

Вийшов з коридору на вузький дворик.

Купа готового продукту, одли-

того з чавуну, сунулась йому на груди. Дірчасті деки, грубезні плити, гаки й ґрати різних форм побили, скували дужими ребрами, давили на очі, на голову, притягали його своєю холодною, твердою силою.

Хотів підійти ближче, роздивитись. Але перед очима зашумів, засичав розбризканий вогнений хвіст якогось страшного казкового змія...

Кинувся вбік і застиг...

То була квадратова дірка дверей ливарного цеху. Але самої дірки не було. Вона захрясла вогнечним водоспадом. У пекельній зливі сичали, розлітались іскри, бризки чавуну, біла, червона, жовтогаряча жужелиця. Вилітала з боку дверей і суцільною стіною закривала вхід. Гоготіння розтопленої сили, що, вирвавшись з-під кокусу, з-під тисяч градусів білого гарту, скакала в шаленім танці, святкуючи дику

сваволю і розливаючи навколо гарячу, незносімо-гарячу снагу.

Перед очима пішли жовто-зелені кола.

„Це вхід до пекла!“

...Знову несподівано виринула Мишкова постать, що йшла за ним назирці, слідкуючи за кожним його рухом, непомітна для нього, шкіряна, замаскована відблисками чавуну й криці. Мишко наблизився до Никонора.

— Гоготить? Саме пішла вагранка. Ну, гайда.

— Куди?—спитав Никонор, не одриваючи погляду від дверей.

— Та сюди ж, у ливарний.

Никонор звів на нього очі: „Що він, сміється, чи правда?“

— Як? Хіба тут можна ввійти? Огонь... Де ж двері?

— Е, що там огонь. Це так, вагранка трохи слинить. Ось бачите,

внизу куточок дверей? Треба пригнутись, затулити голову і просто туди.

— А там?

— Нічого, думаєте й там огонь. Там тільки трохи диму. Ну, про-скакуйте.

Никонор не рушився. Хіба можна кидатись у це пекло. Мишко сміється, „звіряє“ його.

Але Мишко зовсім не жартував:

— За мною,—крикнув він.

Никонор побачив, як він затулив руками голову й шугнув під жу-желицю в нижчий куток дверей, що клубився синім димом. Там га-сли рідкі, стомлені іскри. Тоді й він закинув на обличчя полу і ки-нувся й собі за Мишком.

...У першу хвилину все захита-лося жовто-синіми густими шарами. Десь кричали голоси і ворушилися постаті—в чаду, в сичанні.

— Бережись! — крикнув чийсь голос.

— Сюди, Никоноре,—почув він з другого кінця. Гукав Прохор. І знов чийсь різкий голос наказує:

— Стань осторонь! Прийми ліворуч! Стоїш, як...

Двоє пронесли на залізнім коромислі тяжке цебро і зникли.

— Мишко, де ти? Я нічого не бачу,—гукнув Никонор.

— Тут!—прогула десь відповідь і потонула в пісок і в дим.

Неможлива спека пройшла йому під свиту, налила кістки, м'язи, ввірвалася у **жили**, потекла по обличчю раптовим гарячим потом.

І раптом збоку від дверей ударило біле світло. Пах розтопленого чавуну обдав Никонора. Він обернувся. З високої вагранки хлинув пекучою білою малясою чавун і

м'яко, нечутно наповнилось цебро, друге, третє... Захитались на прутах, попливли по цеху. Він уже бачить верстати, форми й робітників, що там чекають на піску кожний на своєму місці, готовий прийняти з цебра свою порцію страшної рідини, влити її в форму й викинути потім, тверду і свіжу, у світ—на потребу людям. Їхні чорні обличчя емиваються потом; руки злітають у невловимому ритмі, і дим хвилюється шарами від їхніх рукавиць, від їхнього руху, напружено точного.

— А що там, як воно в полі?— почув він чийсь голос.

До нього підійшов низенький кремезний робітник з червоним спітнілим обличчям. Посміхаючись, він кинув на Никонора дружній погляд, дістав із кишені тютюн і став крутити цигарку.

— Сходить озимина?—провадив він далі.

— Та походила... вже на чверть од землі,—ніяково озвався Никонор.—Коли б снігом прикрило, то добре б...

У цю хвилину пролунав сухий майстрів наказ:

— Дивись льотники! Дивись льотники!! Педо!! Щоб мені не було губки. Давай!

Робітник хутко смикнув губами цигарку і відбіг десь на своє місце.

Знову чавун. Ллється страшним потоком, готовий перепалити все, що стріне на своїй путі—руку, ногу, людину надвоє...

— Це ж смерть,—показує Никонор у той бік.

— Смерть,—кидає Мишко,—та чорта лисого лізти їй у зуби. В форми її! Хоча трапляється...

Никонор стояв, оглядаючись нав-

коло. Шукав того, що питав про озимину.

Ці сині, задимлені постаті здалися йому такими незрозумілими, навіть неправдивими. Як? Ціле життя—залізо й огонь. Краплями сходить на пісок, на чавун сила. І не можна повернути. Упала й нема. Пішла гарячим потом... А м'язи й кістки й жили висотуються... На них сідає іржа. Буде час, коли руки впадуть і не можна йти на роботу. Сили тії, що була, немає. І хати своєї немає... І двору... І худоби... Тільки є невеличка скринька, як у Прохора. А в ній усе багатство робітника—нові штани й чоботи.

...Тіло стомилося. Очі пливли в тумані, в голові брязкало. Смертельно зажадалось повітря.

— Надвір! Мишко, куди надвір?

— Сюди, — засміявся Мишко. — За мною.

Никонор, хитаючись, дійшов до дверей.

Клапоть хмурого неба, що, настромившись на димарі між корпусами, сіяв байдужу мряку, здався йому таким безмежним, чистим простором.

Никонор озирнувся навколо себе, але Мишка не було, хоч він, здається, вискочив ізвідти слідом за ним. Тоді він сів на залізний брус і жадібно дихнув, розправив спину й плечі, аж хруснуло в суглобах. Перед очима йому постали поля і тоскний вечір, коли над обрієм залягали хмари, а Прохор казав про втечу... І раптом відчув, як здригається земля від клекоту ваговозів за ворітьми... Відчув цю страшну силу. Підвівся,—хотів вийти на вулицю.

— Вже йдете? — почув він позад себе.

Стояв і осміхався Мишко.

— Де ти був? Я хочу вийти звідси.

— Чого? Я був заскочив на хвилинку в машинне. Можна й вийти. Але тут ось трохи нижче—склад. Хочете подивитесь? Якраз стоїть тисяч ізо дві плугів.

Никонор блиснув очима.

— Саківські?

— Чого ж Саківські? Наші! Державні плуги. Ось ходімте.

Він сам провів його до складу. І тут, спершись на одвірок, Никонор дивився в глибіню безкрайого гамазею, де, задравши чепаги й зарившись лемешами в дрібний пісок, стояли безкінечними рядами нові, свіжо-пофарбовані плуги. І раптом уявилося, як ці частки робочого тіла, невисхлі ще від поту, хмурі ще від чорних мурів гамазею, впадуть на сотні й сотні

вагонів і вніч, назустріч вітрам і сльоті, застугоняють у далекі поля.

І знову постав перед очима ливарний,—і дим, чад, і знову почулося сичання. Сині постаті в рукавицях. Це ж вони... Це їхні м'язи...

.

Прогув гудок.

— Зміна,—сказав Мишко.—Зараз вийде батько. Ідіть разом додому, а я ще маю тут справу.

Ринули робітники.

Никонор ступив у цей потік. Стискаючи плечима, боками, ліктями, вони сунули його до воріт—на мокру вечірню вулицю.

До свят залишалось кілька днів. Никонор остаточно вже пообіцяв Мишкові залишитися ще й на ці дні.

— Подивлюсь іще, як ви там приставляєте. Бо там же Васька

буде розпитувать. Він у мене теж бойовий..

— Та ходу йому нема, — сказав Мишко.

— Воно начебто й правда.

— Ще неправда! Знаєте що? Ось ви його пришліть до нас.

— Та й що?

— Хай тут побуде. Може, ми його кудись...

— Та воно там у робфак пнеться. А не знаю.—Він не хотів навіть сказати, що мав на думці пристроїти Ваську в них на квартирі.

— Пнеться? І чудесно. Давайте сюди,—гаряче відповів Мишко.

— На механіка, каже, хочу. Таке дурне, наче дома нема чого їсти.

— Невже на механіка? Я ж теж, дядьку, буду механіком. Значить, сюди його!

— Та я не пущу. Куди там воно ряхається? Хай робить на землі.

— У вас же ще є хлопці?

— А є. Там один такий отряха. У школу ходить. А другий, той по хазяйству теж. Хвости хай крутять.

— Дурниці! Ось після свят при-силайте. Ви, як побудете в нас у клубі, то ще й сами, чого доброго, на завод попроситесь.

Никонор покрутив головою.

— Це вже ні. Хай уже ваша доля така випала. Хто його зна, може, й Васька,—додав він задумливо,—а я вже тут надивився. Чудні ви люди.

— Чудні?

— Не такі якісь. Ви й сами наче з заліза, мабуть, у вас замість крові отой чавун.

— Ого, дядьку! Їй-бо, добре сказали! Це ж, як би хто сказав, не повірили б. А коли ви кажете, повірять.

— Та вже чи повірять чи не повірять, ну, я вже бачу тепер.

Хотів іще сказати щось, та тільки махнув рукою — не знаходив такого слова. Потім додав:

— Смерть за вами ходить.

Мишко засміявся.

— Вона за кожним ходить. А найбільше, дядьку, за тим, хто й не думає. За нами тепер їй не так то зручно.

Цього вечора Мишко, перехвативши після зміни на швидкуруч обід, подався знову на завод.

— І сьогодні йдеш? — спитала мати. — Хоч би цей вечір посидів дома. Ось дядько швидко поїде. Посидь із нами.

— Не йди, Мишку, ну його, — сказав і Прохор, — без тебе обійдуться. Не йди, прошу я тебе.

Але Мишко таки пішов. Як же? Лишилося два дні. Сьогодні буде генеральна проба. Він мусить сам

пустити струм, мусить подивитись, як палатиме заля, як буде крутитись зірка. Хто ж без нього? Ще вдарить кого струмом. Не можна, треба йти. І пішов.

У клубі зібралися того вечора всі „синьоблузники“, що мали робити в день свята виставу. Мишко глянуv на сцену і зразу побачив серед них одну... Її звали, як і його матір, Маша.

Серце стислось неможливо пружко. Він кілька днів уже не бачив її, кілька днів вони не розмовляли й не горіли на вітрі, під мурами заводу.

Блиснула на нього очима, як тільки став на дверях.

— Здорово, шатіє!—крикнув він до „синьоблузників“.—Ану, артисти погорілого театру, гетьте мені зі сцени.

— Положим,—озвались ті,—нам і тут добре.

— Але краще, як ви позлазите. Бо ось зараз пускатиму струм, а там скрізь дроти, ще не все готове. Отож краще забирайтесь, серйозно кажу. А то ще дзизне кого.

Збіг на сцену і встиг стиснути Маші гарячі пальці.

— Здрастуй,—шепнув їй.

Потом роздяг тужурку, надів на шию моток тонкого дроту.

— Оце перетягну для завіси й потім... Казав їм—прибийте, не прибили. От народ! І це мушу робити сам.

Підставив розкладну драбинку й подерся до верхнього порталу прибивати дріт. „Синьоблузники“ сиділи в залі на ослонах, палили, зачіпали дівчат.

Реготалися. Усім було так ясно: ідуть жовтневі свята, буде червоно й гулко.

Мишко висотав один кінець дроту з мотка, що висів у нього на пле-

чах, і став зачіпати його в куточку, над дошкою з ізоляторами.

Маша стежила за ним, за кожним його рухом, не одривала очей.

Його сильна, гнучка постать біліла свіжою сорочкою в напівтемному квадраті сцени, то небезпечно перехиляючись через драбину, то напружено застигаючи біля якоїсь труднації. Ось він зіп'явся навшпиньки. Повільно звів руки.

— Не впади, Мишку, — тихо сказала Маша. Та він і сам тримався добре. Він тільки засміявся на її попередження, струснув чубом, мовляв, не турбуйся. З цим уже кінчив і ось зараз лишається тільки прикрутити другий кінець дроту до того кінця, що в залі. Тоді злучити дріз із дошкою і все. Погано, немає провода. Казав докупити, не докупили. Та можна цим, звичайним.

— Ех, і заграє ж ілюмінація!..

Йому було глибоко приємно відчувати що тут покладено силу його турбот, праці, фантазії. Маша також це відчуває. Вона мружить до нього очі, посміхається. А що вже дядько Никонор буде здивований! Йому й на великдень у церкві не доводилось бачити стільки вогню, скільки буде тут.

— Ну, хлопці, ще одна хвилина. Прикручую...

— Та давай швидше!

— Хвилина. Біжи хто до механіка, хай дає струм. Поки я тут...

Раптом він похитнувся.

Рука з дротом махнула в повітрі.

Кінець десь зачепився... В залі блиснули сотні вогнів... І в цю ж секунду один короткий зойк вирвався Мишкові з грудей, і він, як стій, упав на сцену. Спочатку ніхто нічого не міг зрозуміти. Тільки всім

одразу, в одну мить розширилися очі і всім обличчя немов скам'яніли. Потім усі рвонулися з ослонів...

— Струм!!!

— Хто пустив струм!??

— Вимкніть!!! Вимкніть струм!!!

Мишка підкинуло над сценою і вдарило головою об рампу.

Маша скочила до нього. Кинулась до ізоляторів. Немає. Не знайде... Рвонула його за руку — хотіла вирвати з того дроту — її жбурнуло до стіни.

Хтось закричав:

— Монтюра!!!

... Хтось повторив:

— Монтюра!!!

Хтось ударив шматком рейки в дошку...

... Відразу погасло все.

Але Мишка вже не бився. Він лежав серед свого інструменту, обрізків бляхи та дроту.

Страшно тихо.

За кілька хвилин карета негайної допомоги блиснула червоним лихтариком біля клубу.

Товариші обкладали Мишкове тіло холодною мокрою землею. Та лікареві лишилось тільки сказати їм:

— Годі, товариші, облиште... Сповістіть батька й завком...

* * *

Мишка поховали. Сумне було свято. Жалібно прогули гудки. Старий Прохор не плакав, він тільки зчорнів на вугіль, наче всередині йому все перетліло.

Никонор зібрався додому.

У маленькій кімнатці стояла сутінь. Маша лежала на ліжку в німій розпуці. Сухі, виснажені очі їй бездумно блукали по стінах.

Никонор надів торбу.

— Прощай брате, — сказав він до Прохора, — прощай і ти, Машо.

І потім, впустивши на груди голову, немов на своє давнє запитання, відповів:

— Допрахтикувався... — І якось коротко і глухо, наче всім тілом, заривав.

— А чоловік же який був...

Прохор підвівся з сундучка. Три дні він уже не був на заводі. Голова йому побілішала, а шорстку, неголену щоку затягли свіжі, глибокі рови.

— Ходім. Проведу.

Вони вийшли на вулицю й пішли на передмістя. Никонор мовчав, як і Прохор. А коли доходили до заводу, Никонор схопив за руку брата і гаряче, всіма грудьми прохрипів йому:

— Ходім на село! Земля не вб'є. Пам'ятаєш батькові слова?

Прохор зупинився. Підвів на брата важкий, налитий горем погляд, і вперше по смерті сина заговорив, тяжко добуваючи з грудей сухі, пекучі слова:

— На землю? Невже й тепер не розумієш? Та ти подумай...— Він похитав головою і глянув на робітників, що лавою сунули в браму заводу. На зміну.

— Дивись сюди, — показав на них Прохор, — дивись на них! Не спиниш... Тебе, як виїздиш ранком у поле, жайворон стрічає, земля тобі пахтить. А тут вона стогне вся, і жили тобі наллються вогнем, аж потягне їх. Оттут моє все...

— Лишаєшся? — ніби запитав, ніби ствердив Никонор.

Прохор нічого не відповів, тільки глянув на брата запаленими очима. Потім прихилився до стіни, закрити обличчя й застогнав:

— Мишку, хлопче мій... Меха-
ніку... Як же ти не вберігся?.. Ти ж
пропав задурно...

Никонор стояв мовчазний, не
знаходячи слів, щоб розгрузити
душу. І раптом... вплив перед
ним напівтемний склад і тисячі
заліз, шикованих у безконечні ря-
ди... Вони ще пахтіли свіжою фар-
бою, наче сходила на пісок неви-
дима сила—повітря було від неї
гаряче, насичене потом. Мишкова
постать беззвучно стоїть на две-
рях гамазею, простягає до заліз
брудну, засмальцьовану руку.

— Наші, дядьку Никоноре. Не
Саківські.

Никонор захлинувся повітрям.
Посунувся вперед усім тілом, охо-
пив Прохора, стиснув м'язами, на-
че обклав його чорною землею, і
проговорив йому й заводу, і синім

китайкам, що там десь воруні́лися в диму і в гуркоті:

— Прощай, брате... до смерти не забуду. А якщо Васька піде, бережи його... бог з ним...

Одступив, востаннє глянув на завод, на димарі, що, мов сторожа велетнів пихкали в небо, і пішов, одбиваючи по бруку тяжкі кроки.

Коли кінчилась вулиця і перед ним лягла довга, покручена й грузька дорога безконечним осіннім степом, Никонор почув, як раптом у двадцятьох місцях задрижало позад нього передмістя і попливло могутніми голосами над степом:

— Гу-у-у-у-у-у-у-у-у!

Обернувся. Там, позад нього, валив густий дим і танув над будинками...

40-00

Київ
КНИГОТОРГ
Магистратська 18
— 60

Рк А 608 607

10
60077/112000

ЛТ. 3

